

1A

14047

Ühest unustatud Balti uurijast.

Dr. med. Otto v. Huhn ja tema kogud.

XVIII saj. lõppu ja XIX saj. algust võiksime nimetada meie ajaloolise uurimise ärkamisajaks, sest tol ajal kohtame Baltimail esmakordselt isikuid, kes oma elutööks või vähemalt peamiseks harrastuseks on võtnud ajalooliste mälestusmärkide süstemaatilise kogumise, korraldamise ja publitseerimise, teataval määral nende uurimisegi. Praeguste mõistete järgi nimetaksime neid isikuid küll enamini „kodu-uurijateks“ kui otseselt „ajaloolasteks“, sest nende harrastuspiiridesse kuulus poliitilise ja majandusajaloo kõrval rida naaberalasidki, nagu muinasteadus, kunstiajalugu, rahvateadus, maade-teadus, statistika jm., kuid tolleaegse eriteaduste diferentseerimatuse juures on selline mitmekülgsus arusaadav ega vähenda mingil kombel nende ajaloo-uurimise teerajajate teeneid. Nendest a. 1800 ümber teotsenud Balti „polühistorikutest“ on meil eriti tuttavad sellised nimed kui A. W. Hupel (1737—1819) ja Ed. Ph. Körber (1770—1850), kes mõlemad teotsesid eesti alal. Ka nende Riias töötanud kaasaeglane, Joh. Chr. Brotze (1763—1823), kelle suured dokumentide, jooniste ja jäljendite kogud praegu asuvad Riia Linna-raamatukogus, on meie ajaloolaste peres hästi tuntud¹. Seevastu on seni täiesti tähele panemata jäänud neljas tolle ajastu suurkoguja, Brotze kaasmaalane ja kaasaeglane dr. Otto v. Huhn, kes samuti teotses Riias ja kelle kogud sisaldavad rikkalikke kultuuri-loolisi andmeid kõigi kolme Balti kubermangu kohta. Käesolevate ridade ülesandeks ongi sellele väärtuslikule kogule tähelepanu juhtida ja ka kogujat ennast unustuse hõlmast silmapiirile tõsta, mida ta kõigiti on ära teeninud.

Et meie suuremad teatmeteosed, nagu „Eesti biograafiline leksikon“, „Eesti entsüklopeedia“ jt. Huhn'i ei maini, siis esitame siin

¹ Brotze Livonica-kogu rikkalikku Eesti kohta käivat pildimaterjali on ohrasti kasutatud näit. K./Ü. „Looduse“ kirjastusel ilmuva „Eesti rahva ajaloo“ viimaste vihkude illustreerimisel.

tema kohta ka lühidad eluloolised andmed „Läti konversatsiooni-
leksikoni“ järgi².

Otto von Huhn oli balti-saksa päritoluga, sündinud Jelgavas (Miitavis) 1764. a. Lõpetanud seal gümnaasiumi, õppis Halle ülikoolis alul usuteadust, siis ärstiteadust, mida jätkas Göttingenis, omandades dr. med. tiitli 1788. a. Töötas siis mõnda aega arstina Riias, kus muuseas esimesena Baltimail võttis tarvitusele kaitserõugete panemise a. 1800. Edasi oli a. 1804—1807 koduarstiks krahv Razumovski juures Moskvas ja 1807. a. alates samas ametis Vene saadiku vürst Repnini juures Kasselis ja Pariisis. A. 1811—1813 praktiseeris H. arstina Peterburis ja 1813. a. peale Riias, kus suri 1832. a.

Need kuivad teated ei ütle meile küll kuigi palju kõnealuse isiku iseloomustamiseks. Võimalik, et pikemal otsimisel leiduks tema kohta ka üksikasjalisemaid andmeid, kuid praegusel juhul huvitavadki meid eeskätt tema kogud. Viimased läksid peale Huhn'i surma Liivimaa Rüütelkonna raamatukogu valdusse, kust nad Läti Vabariigi algaastail ühes seltsi muude arhivaalidega paigutati Läti Riigiarhiivi (Valsts Arhivs) Riias. Allakirjutanut võimaldus seal nendega tutvuda 1936. a. sügisel mõne nädala jooksul, mille põhjal käesolev ülevaade ongi kirjutatud.

Oma praegusel kujul sisaldab O. Huhn'i kogu Läti Riigiarhiivi inventarinimestiku andmeil 88 köidet, enamik in 4° formaadis. Võrdluseks võiksime tähendada, et Ed. Winkelmann'i *Bibliotheca Livoniae Historica* (Berlin 1878) järgi sama kogu köidete hulk, maha arvates eri osakondades esinevad kordumised, ulatub umb. 106-le. Sellise vahe tekkimine näib aga seletatav olevat mitte vahepealse materjalide kaotsiminekuga, vaid erineva inventeerimisviisiga, milleks kõnealune kogu oma köidete välise seisukorra ja sisulise kirevuse juures pakubki rohkesti võimalusi. Igatahes on praegu Läti Riigiarhiivis alal, peale paari erandi, kõik Winkelmann'i bibliograafias loendatud tiitlid, peale selle aga rida selliseidki, mida Winkelmann'il ei leidu, vähemalt sama pealkirja all mitte. Lähemate üksikasjade jälgimine ses suunas mahuks vaevalt käesoleva kirjutise raamidesse. Tähendame vaid, et Huhn'i kogu praegusel kujul sisaldab umb. 20 000 lk. käsikirjalisi materjale ajavahemikust umb. a. 1784—1829. See on küllalt tähelepandav materjalihulk, mis, välja arvatud paar erandit, on seni jäänud pealegi avaldamata³ ja ka muidu vähe kasutamist leidnud.

² Latviešu Konversācijas Vārdnīca VI, Rīga 1931, veerg 12 260—12 261, sub „Oto Hūns“.

³ Trükis ilmunud on Huhn'i sulest ainult kaks venekeelset teost „Топографическое описание города Риги“ (СПБ 1804) ja „Дополнение къ медико-топографическому описанию Лифляндии“ (СПБ 1814), mõlemad tõlgitud saksa-keelsest käsikirjast V. Džunkovski poolt.

Lõviosa sellest ainekust moodustavad mitmesugused autori poolt kogutud ankeetmaterjalid kõigi kolme Balti kubermangu kohta, mis kavatsesid 70-köitelise tervikuna, mitmes eriseerias, üldpealkirjaga „Topographisch-statistische Beiträge der deutsch-russischen Ostsee-Provinzen in 70 Baenden“. Tutvume esmalt selle töö Liivimaa käsitleva osaga, mis on Eesti seisukohalt üks huvitavaid, ja valime lähtekohaks selle kõige täielikuma variandi aastast 1823: „Topographisch-statistische Beiträge des Gouvernements Livland im Allgemeinen“ (Valsts Arhivs I. 4. 144—156), kokku 14 köidet. Selle sarja I köites (lk. 21—34) kuuleme ka mõningaid üksikasju kogu ürituse tekkimisest. Autor jutustab, et ta on kuberner v. Richter'i loal hakanud endale kopeerima Liivimaa kubermangu valitsuse arhiivis leiduvaid materjale „Liivi- ja Kuramaa füüsilis-geograafilise ja moraalse ilme“ kohta. Need materjalid olnud kogutud juba Katariina II ajast peale laialisaadetud ankeetlehtede kaudu, millede vastajateks olnud peamiselt pastorid ja millede kokkuvõtted saadetud siseministeriumile. Huhn hakanud neid kopeeritud materjale täiendama⁴, koostanud endale ka kihelkondade kaardid krahv Mellini atlase põhjal ja teinud muid eeltöid. Esimese kokkuvõtte oma statistilis-topograafilise töö tulemustest, ühes kaartidega kinkinud ta keisrile (Aleksander I-le) „Napoleoni sõdade ajal“, kus see käsikiri läinud kaotsi Poola sõjakäigul. A. 1815 alustanud ta oma tööd uuesti kohalikkude pastorite ja aadlike abiga. Ta saanud seejuures kasutada ka kindralkuberner markii Paulucci aegseid statistilisi materjale, kuna Eesti kubermangu osas tema tööd toetanud kuberner v. Budberg. Oma töö koostamisel võtnud Huhn eeskujuks krahv Begnaud de Saint-Jean d'Agely „Description topographique et statistique de la France“, Paris 1810, samuti ka 10-köitelise „Topographisch-statistische Beschreibung Preussens“. Ka selle uue sarja on autor pühendanud keiser Aleksander I-le.

Samas köites (lk. 23—28) leiame ka Huhn'i viimase ankeedi, dateeritud 11. I 1815, adresseeritud aadlikele ja vaimulikele, palvega vastused autorile saata sama aasta maikuus. Ankeediga kaasa on saadetud ka autori seniseil andmeil koostatud käsikiri, milles palutakse teha parandusi. Vastused on nähtavasti kaunis visalt saabunud, sest suur hulk neist on dateeritud alles a. 1819—20, 1822 ja veelgi hilisemast ajast.

Huhn'i 1815. a. ankeetleht sisaldab 41 eriküsimust. Hea osa neist on üldist statistilis-topograafilist laadi (kihelkonna kaart, asend, piirid, adramaade ja hingede arv, sündimus-suremus, talupoegade koormised jne.), teised huvituvad loodusest (jõed, järved, metsad, taimed, loomad, maapõuevarad jm.). Hulk küsimusi puudutab majan-

⁴ Tema vanemad ankeedid on nähtavasti saadetud aastail 1784, 1797, 1802 ja 1806.

dust (laadad, kõrtsid, kivilöövid, käsitöölised, viinavabrikud). Autori erihuvide kohaselt on väga üksikasjaliselt küsiteldud tervishoiu-ala: haiguste esinemine, kaitserõugete panek, arsti- ja sünnitusabi korraldus, hoolekandeesutised, loodusravi võimalused jne. Ülejäänud küsimused on juba üldisema kultuuriloolise huviga: koolivõrk, talupoegade toitlus, elamud, rõivastus, kombed ja ebausku, ilmaennustused ja lõpuks ajaloolised ning esiajaloolised muistised.

Vastused neile küsimustele on enamikus muidugi lühisõnalised, kuid üksikuile punktidele leidub paiguti ka lehekülgede-pikkusi kirjeldusi, jooniseid, eesti- ja läti keelset terminoloogiat jms. Nad on korraldatud topograafiliselt, maakondade ja kihelkondade kaupa. Autor on omalt poolt lisanud neile hulgaliselt täiendusi, kokkuvõtteid, bibliograafilisi ülevaateid, äratrükke ja lõigendeid, koguni mitmeid iseseisvaid ja ulatuslikke omi või võõraid käsikirju. Nii leidub sama seeria I köites (lk. 49—67) käsikirjaline „Chronologische Übersicht der von 1508 bis jetzt erschienenen Landkarten von Livland“, edasi (lk. 133—147) „Etwas über die Trachten, Sitten und Gebräuche der Livländer im XVI Jahrhundert“ (peamiselt küll B. Russow'i kroonika järgi). Pärnumaad käsitlevas VIII köites leidub (lk. 281—290) jällegi anonüümne käsikiri „Schilderung der Ehsten nach allen ihren Verhältnissen“ (Pernau 1798). Selliseid näiteid võiks tuua veel terve hulga. Sama seeria XIII köide sisaldab 1802. a. ankeedi materjalid alapealkirjaga „Vorschlaege zur Verbesserung der Industrie, Wohlhabenheit und Moralität der Lievländischen Bauren, enthaelt. von saemtlichen Predigern Livlands“. Eesti osa on siin eraldi paigineeritud ja vastajate hulgas leiame selliseid tuntud nimesid nagu Ed. Ph. Körber Vönnust, Fr. Willmann Karjast jm.

Algupäraselt sama seeria XIV köitena kavatsetud, kuid praegu eraldatud (VA I. 34. 218) on autori käsikiri „Der Landarzt für die deutschen Ostseeprovinzen Russlands“, alapealkirjaga „Versuch das Leben der Letten und Ehsten zu erhalten“, mis sisaldab VIII+698 lk. in 8° ühes joonistega jm. lisadega. See on korralikult koostatud trüki valmis käsikiri, mis peale tavaliste arstimisõpetuse peatükkide sisaldab ka rohkesti etnograafilisi ja kultuuriloolisi andmeid eesti ja läti talupoegade sanitaaroludest, eluviisidest, kommetest, rahvameditsiinist jms. Need osad on autor ilmsesti koostanud oma ankeetmaterjali põhjal.

Seni üksikasjalisemalt kirjeldatud Liivimaa-sarja kõrval leidub ka teisi vanemaid. Üks neist (VA I. 3. 137—143) pealkirjaga „Liefland nach den Kreisen und Kirchspielen beschrieben in sechs [paiguti: sieben] Bänden von Huhn“, on koostatud osalt Moskvas 1806. a., osalt Riias 1821. a. Siin hulgas leidub, eriti eesti osas, ka ankeetlehti a. 1816 ja 1818, osalt isegi 1784 ja 1802. Terved osad on köidetest välja rebitud ja nähtavasti ümber paigutatud hilisemasse (1822.—1823. a.) sarja. Sisu on samalaadiline kui 1815. a. ankeedivastuseis, kuid küsimusi endid on vähem ja teisiti jaotatud. Siingi

hulgas leidub pikemaid võõraid käsikirju, näiteks VI-a köites dr. Joh. Wilh. Harden'i in 8° kirjeldus Võnnu maakonna kohta.

Kõige vanem Huhn'i käsikiri Liivimaa kohta sisaldab vaid ühe köite in 4° (VA I. 16. 178) pealkirjaga „Statistisch-medizinische Bruchstücke der Kirchspiele Livlands“. Köide on dateerimata, kuid nähtavasti koostatud 1802. a. alates, sest seal esinev statistika käsitleb a. 1797—1801, kuna 1802. a. andmed on mitmel pool punase tindiga juurde kirjutatud. Küsimusleht on siin olnud üsna lühike ja vastusedki sisaldavad enamasti vaid 1 lk. kihelkonna kohta. Üksikasjalisemad ja huvitavamad nende hulgas on andmed talupoja-alamute, toitude ja haiguste kohta.

Senimainituist erineva laadiga ja sisuga on Huhn'i sari Liivimaa linnade kohta, pealkirjaga „Topographisch-statistische Beitræge Livlands“ (VA I. 14. 167—173 ja 175—177), mis koostatud Riias 1821. a. Igale linnale on pühendatud siin eri köide, kuhu on kogutud statistikat, kirjeldusi, plaane ja jooniseid. Nende hulgas leidub ka mitmesugust vanemat ja vähetuntud pildimaterjali. Selle sarja köited on üldiselt palju õhemad ülalmainitud kihelkonna-kirjelduste omadest.

Olgu veel märgitud üks eraldi köide (VA I. 21. 183) pealkirjaga „Medizinische Topographie von Liefeland“, dateeritud Riias 1827, mis peamiselt sisaldab mitmesuguseid korraldamata materjale lahustitel lehtedel, nende hulgas jällegi andmeid toitlusest, rõivastusest, rahvaravimitest jms. Nähtavasti on selle köite korraldamine autori surma tõttu pooleli jäänud.

Oleme seni vaadelnud vaid Liivi kub. käsitlevaid osi. Samalaadilised sarjad ja köited on Huhn paralleelselt koostanud aga ka Eesti ja Kuramaa kohta. Nende lähemaks jälgimiseks puudub siin ruum, kuigi eriti Eestimaa kub. käsitlevas osas oleks mõndagi märkimisväärsset. Täheandame veel, et kõige kolme kubermangu andmestiku kohta autor on 1822. a. koostanud ka üldise sisujuhataja „Inhalts Anzeige der Topogr.-stat. Beitræge...“ (VA I. 20. 182), mis kogu mitmekordsete ümberinventeerimiste tõttu on küll vaid raskustega kasutatav. Huhn'i kogus leidub muide ka „Allgemeines Register“ J. Chr. Brotze „Livonica“ kogu 10 köite kohta, mis ometi näib olevat vaid ärakiri Brotze enda registrist (praegu Riia Linnaraamatukogus).

Sellega ei ole Huhn'i kogu küll veel kaugeltki ammundatud. Käsikirjadest, mis Winkelmann'i bibliograafias pole esitatud, võiks siin mainida järgmisi Eesti ainekke sisaldavaid: „Verzeichnis sämtlicher Güter, Hoflagen, Paggasts und Gesinde in Lievland“ (1815), „Plan von Dorpat“ (1774), „Livlands bestätigte Wackenbücher“ (1814—1823), „Verzeichnis von Schriften über Livland“ jt. Ülejäänud tööd käsitlevad peamiselt Riia linna tervishoidlikke ja halduslikke olukordi eri ajastuil.

Tähtsaimaks osaks Huhn'i kogust, nii sisult kui suuruselt, on siiski tema „Topogr.-stat. Beitrage“, mis sisaldavad määratul arvul ülihuvitavat materjali nii Eesti kui Läti olude kohta. Loodusteadustest kuni ajalooni ja ühiskonnauurimiseni leidub siin iga teadusharu esindajaile rikkalikku ainet, mis pealegi on kogutud oma aja parimate peade kaasabil ja üldiselt tohiks olla küllalt usaldusväärne. Et viimasel ajal on avanenud võimalus selle materjali Riist väljatellimiseks Riigi Keskarhiivi kaudu, hõlbustab see asjaolu tema kasutamist ka meie uurijaskonna poolt ⁵.

Otto Huhn'i isikust võime tema kogude najal öelda vähemait niipalju, et ta pole jäänud neis kuivaks statistikuks ega eluvõõraks kabinetiõpetlaseks, vaid et tema on algusest peale oma materjali kogumisel lähtunud mitte üksnes olude tundmaõppimise, vaid ka nende parandamise seisukohalt. Seetõttu näib temas olnud elavat kaastunnet eesti ja läti talurahva raske majandusliku ja „moraalse“ seisukorra vastu. Seda näeme selleski, et ta oma ankeetides küsib vastajatelt ettepanekuid ka elamute, arstiabi ja majandusliku olukorra parandamiseks. Juba tema Beitrage-teose pühendus keiser Aleksander I-le kui „lätlaste ja eestlaste vabastajale 600-aastasest orjapõlvest“ on selles mõttes küllalt iseloomustav. Huhn'i kogu köidetesse laialipillatud katkendid Garlieb Merkel'i töödest viitavad samuti mõttele, et sellegi lätlaste olukorra eest võitleja tõekspidamised polnud Huhn'ile just võõrastavad. Muidugi ei saa Huhn'i pidada suurte sotsiaalsete reformide eestvõitlejaks Merkel'i stiilis. Kuid vähemalt omal kitsamal erialal, näiteks kaitserõugete tarvitamises, on ta esinenud pioneerina ja, tiivustatuna Lääne-Euroopas omandatud humaansetest põhimõtetest, võrdselt hoolitsenud nii linna- kui maarahva, aadli ja talupoegade tervishoiu-olude parandamise eest.

F. Linnus.

Ein vergessener baltischer Forscher.

Dr. med. Otto Huhn und seine Sammlungen.

(Referat.)

Der aus einer baltisch-deutschen Familie stammende Dr. med. Otto v. Huhn wurde 1764 in Mitau geboren und starb 1832 in Riga. Seine Sammlungen, die reichhaltige kulturgeschichtliche Daten über die früheren drei baltischen Gouvernements enthalten, befinden sich gegenwärtig im Lettischen Staatsarchiv (Valsts Arhivs) in Riga. Lt. Inventarkatalog besteht die Sammlung aus 88 Bänden. Die in Winkelmanns *Bibliotheca Livoniae Historica* genannten Titel haben sich, von vereinzelt Ausnahmen

⁵ Hiljuti on, nende ridade kirjutaja juhatuse järgi, Huhn'i kogusid osaliselt kasutanud prof. G. Ränk oma väitekirjas „Saaremaa talu-ehitised I“ (Tartu 1939).

abgesehen, alle erhalten; es findet sich aber auch eine ganze Reihe von Titeln, die im Winkelmann fehlt. In ihrer gegenwärtigen Gestalt zählt die Sammlung etwa 20 000 Seiten handschriftlicher Aufzeichnungen aus den Jahren von ungefähr 1784—1829. Den wichtigsten Teil der Huhnschen Sammlung sowohl ihrem Inhalt wie auch dem Umfange nach bilden seine „Topogr.-statistischen Beiträge“, die eine schier unbegrenzte Menge interessantester Nachrichten über die damaligen Zustände in Lettland und Estland enthalten.
